

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI

FILOZOFICKÁ FAKULTA

KATEDRA BOHEMISTIKY

REPREZENTACE STÁŘÍ V MORALITÁCH
RANÉHO NOVOVĚKU

REPRESENTATION OF ELDERLY PEOPLE IN MORALITIES
OF EARLY MODERN AGE

Bakalářská práce

Lucie Musilová

Česká filologie se zaměřením na editorskou práci ve
sdělovacích prostředcích

Vedoucí práce: Mgr. Jana Kolářová, Ph.D.

Olomouc 2020

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracovala samostatně a uvedla v ní všechny použité zdroje a literaturu.

V Olomouci dne: 14. 12. 2020

.....

Lucie Musilová

Na tomto místě bych chtěla poděkovat Mgr. Janě Kolářové, Ph.D. za odborné vedení této práce a trpělivost při procesu jejího vzniku, za vstřícnost a cenné rady.

Obsah

Úvod.....	5
LITERÁRNĚHISTORICKÝ KONTEXT	6
Pohled na stáří v raném novověku	6
Renesance a humanismus	9
Vznik a původ.....	9
Specifika českého humanismu a renesance	11
Morality	14
Obraz stáří v morálkách raného novověku.....	16
Obraz stáří v díle Tobiáše Mouřenína z Litomyšle	16
Věk člověka (1604)	16
Obraz stáří v díle Šimona Lomnického z Budče	19
Kupidova střela (1590).....	19
Krátké naučení mladému hospodáři (1586)	21
Dětinský řápek (1609).....	22
Obraz stáří v díle Bartoloměje Praporckého z Hlohov	23
Třináct tabulí věku lidského (1601)	23
Obraz stáří v díle Nathanaela Vodňanského z Uračova	25
Theatrum mundi minoris (1605)	25
Obraz stáří v díle Vavřince Leandra Rvačovského	27
Massopust (1580)	27
Obraz stáří v díle Havla Žalanského-Phaëtona	29
Knížka o starosti (1609)	29
Závěr	40
Anotace	43
Seznam použitých pramenů	45
Seznam použité sekundární literatury	46

Úvod

Tato bakalářská práce se bude zabývat reprezentací stáří v moralizujících textech napsaných v období raného novověku. Pomocí analýzy vybraných děl byly nalezeny a zpracovány příklady reprezentace stáří či starých osob.

V teoretické části práce jsou zařazeny kapitoly *Pohled na stáří v raném novověku a Renesance a humanismus*. V první z nich rozebíráme z historického hlediska společenské postavení a život starých lidí v raném novověku. Popíšeme zde dobovou definici stáří, jeho znaky a soudobou realitu života starých lidí různých společenských postavení.

Druhá kapitola je rozdělena do několika podkapitol, ve kterých jsou zařazeny informace o renesanci a humanismu, neboť pod toto období a kulturní směr použité texty spadají. Zvláštní kapitola je věnována renesanci a humanismu na českém území, jejich specifikům, přizpůsobení se národním podmínkám a navázáním na kulturní tradici. Poslední podkapitola literárněhistorického kontextu se věnuje samotnému žánru mravoučné literatury.

Analytická část obsahuje vybrané výňatky ze zařazených děl, které zobrazují staré lidi nebo se zmiňují o stáří.

Protože zmínky o stáří jsou v textech tohoto žánru poměrně vzácné, a protože jsme chtěli vytvořit co nejkomplexnější obraz našeho předmětu zkoumání, zahrnuli jsme v práci mnoho různých druhů reprezentace stáří. Některá díla obsahovala pouze příběhy, ve kterých byly zmíněny starší postavy, v jiných textech lze najít celé sekce určené mladým, které zpravují o tom, jak se chovat ke starým lidem.

Sporadické, ale přesto k nalezení, jsou kapitoly či celé texty určené primárně starým osobám. Obsahují doporučení o tom, co je pro starce vhodné a správné dělat, a čemu se má naopak vyvarovat. Starcům byly skrze tyto texty udělovány rady, jak se smířit s brzkou smrtí a jak překovávat útrapy spojené s procesem stárnutí.

Pro tuto práci byly vybrány prameny české mravoučné tvorby z období let 1518–1609. Jsou zde zpracována hned tři díla Šimona Lomnického z Budče: *Kupidova střela*, *Krátké naučení mladému hospodáři* a *Dětinský řápek*. *Kupidova střela* zobrazuje jeden z mála příkladů reprezentace starých žen nalezených pro tuto práci, ale jakožto kniha tematicky zaměřená na hřích smilstva mimo to další zmínky o stáří neobsahuje. Jak *Krátké naučení mladému hospodáři*, tak *Dětinský řápek* zobrazují starce jakožto součást rodiny. *Věk člověka* od Tobiáše Mouřenína z Litomyšle je veršované drama, které popisuje a kritizuje hříchy člověka ve všech stádiích života, stáří nevyjímaje. Podobnou strukturu má v tomto spis Bartoloměje Praporckého z Hlohol *Třinácte tabulí věku lidského*. Ten místo hříchů popisuje u každé věkové či profesní skupiny rozličná utrpení, která ji mohou postihnout. Utrpení je jedním z ústředních témat i díla *Theatrum mundi minoris*, které do češtiny přeložil Nathanél Vodňanský z Uračova. Vavřinec Leandr Rvačovský se ve svém díle *Massopust* o starých zmiňuje jen minimálně, přesto jsme do práce zařadili anekdoty a jiné krátké úryvky, které téma stáří reprezentují. Posledním pramenem v analytické části je *Knížka o starosti, aneb věku sešlém a šedivém* Havla Žalanského-Phaëtona – zde jediný text, který je celý věnován tematice stáří.

Knížka o starosti byla zpracovaná na základě oscanovaného původního vydání z roku 1609 dostupné v databázi Google Books. Jednotlivé stránky byly očíslovány v systému Google Books a i na stránkách původního dokumentu jsou sporadicky napsána čísla stránek, ani jedna z těchto paginací však není součástí původního textu a každá z nich počítá čísla stran jinak. Rozhodli jsme se tedy klasifikovat pramen jako nepaginovaný.

LITERÁRNĚHISTORICKÝ KONTEXT

Pohled na stáří v raném novověku

V období raného novověku neexistovaly ostré hranice mezi jednotlivými stádii lidského života. Stejně tak jako dětství, stáří tedy není

definováno určitým odžitým věkem, ale spíše zjevnými vnějšími rysy jedince a jeho fyzickými schopnostmi. Vrásky, šedivé vlasy a postupná neschopnost pracovat kvůli tělesné sešlosti a nemocem jsou tím, co v raném novověku určovalo stáří. Staří lidé se obecně nedočkávali žádného zvláštního zacházení či úcty od zbytku společnosti. Spíše než s moudrostí se stáří spojovalo s neduživostí a slabostí.¹

V období před třicetiletou válkou nestála na straně starých ani církve – o stáří se mluvilo hlavně v souvislosti s pomíjivostí lidského života. Až později, s prodloužením naděje na dožití a s tím spojeným zvýšením počtu starých lidí v populaci se tato skutečnost začala měnit.²

Podle role jedince ve společnosti, náročnosti povolání a individuálních znaků přibývajících věku mohli být lidé raného novověku považováni za staré už okolo čtyřicátého pátého roku života. Osoby za hranicí hlavního produktivního věku, za který se považovalo období mezi osmnáctým a třicátým pátým rokem života, byly považovány za opotřebované. Ačkoli i zde existovaly výjimky, například v podobě vysokých funkcí a úřadů, které zastávali i velmi staří lidé.³

Staří lidé středních a vyšších společenských vrstev, ač již neschopní práce, zůstávali součástí tzv. domu. Ten tvořila nejen rodina sestávající z pána domu, jeho ženy a jejich dětí, ale i další příbuzné, podruhá, čeledi a výměnkářů – starých příbuzných, nejčastěji rodičů pána domu, kteří se již nepodíleli na chodu domu, či se podíleli jen omezeně, ale stále v domě bydleli.⁴ Normou bylo, že se děti postarají o své staré

¹ Van Dülmen, R., *Kultura a každodenní život v raném novověku (16.–18. století)* /I, Praha 1999, s. 207

²Van Dülmen, R., *Kultura a každodenní život v raném novověku (16.–18. století)* /I, Praha 1999,, s. 208

³ Van Dülmen, R., *Kultura a každodenní život v raném novověku (16.–18. století)* /I, Praha 1999,, s. 216

⁴ Van Dülmen, R., *Kultura a každodenní život v raném novověku (16.–18. století)* /I, Praha 1999,

rodiče, dokud tito rodiče budou ještě živi po předání hospodářství svým dětem.

Při tehdejší vysoké dětské úmrtnosti se proto mladé manželské páry snažily počít co nejvíce dětí.⁵ To, že staří nebývali pro nemohoucnost vyhnáni z domu ale nezaručovalo, že o ně bude pečováno. Ačkoliv jim obvykle nehrozila smrt hladu, netěšili se žádnému zvláštnímu zacházení.⁶

Aby předešli zanedbávání a bídě, sepisovali staří rodiče hospodářů se svými dědici smlouvy stanovující podmínky výměnku, neboť ponechání se na libovůli svých dětí a jejich rodin byla volba s velmi nejistým výsledkem. Nemohoucí starci byli pro domácnost položkou výdajů a přítěží pro hospodářství a dobrá vůle nových pánů domu mohla lehce pominout například se zhoršením finanční situace domu.

V řemeslných dílnách byla situace jednodušší. Mistr vykonával své řemeslo obvykle až do své smrti, jeho potomci pak chodívali do světa na zkušenou. Nebylo tedy neobvyklé, že se přiženili do dílen, ve kterých získávali zkušenosti. Navíc se řemeslníci, hlavě ti, kteří pracovali ve vnitřních, často špatně větraných dílnách, stáří dožívali jen velmi zřídka.⁷

Průměrný věk dožití v novověku výrazně snižovala vysoká dětská úmrtnost. Avšak i po dovršení 20 let se stáří dožila pouhá pětina obyvatel. Podle Van Dülmenovy analýzy dobových matrik z obce Oppenheim měli největší naději na dosažení vysokého věku duchovní a úředníci, dále lékaři, lékárníci a hostinští. Obecně čím méně náročnou práci člověk zastával, tím

s. 13–16

⁵ Van Dülmen, R., *Kultura a každodenní život v raném novověku (16.–18. století)* /I, Praha 1999, s. 22

⁶ Van Dülmen, R., *Kultura a každodenní život v raném novověku (16.–18. století)* /I, Praha 1999, s. 209

⁷ Van Dülmen, R., *Kultura a každodenní život v raném novověku (16.–18. století)* /I, Praha 1999, s. 212

spíše nezemřel mlád. I proto si na dlouhý život nedělali naděje například sluhové, kteří se zde dožívali průměrně necelých třiceti pěti let.⁸

První známky péče o staré osoby mimo rodinu se objevily u hornického cechu. Horníci měli vysokou pracovní úmrtnost, takže primární funkcí fondů bylo zajištění vdov a sirotků, ale kolektivně nasbírané peníze mohly sloužit i jako skromná penze.⁹ Většina ostatních pracovních odvětví začala zakládat podobné veřejné pokladny až s nárůstem počtu starých lidí po třicetileté válce.¹⁰

Renesance a humanismus

Vznik a původ

Za počátek období renesance se dá považovat už přelom 13. a 14. století. V tomto období procházely italské městské státy velkými společenskými proměnami. Rozmáhající se mezinárodní obchod a příznivá politická a ekonomická situace umožnily vznik nové kultury, která se postupem času čím dál více vzdalovala kultuře středověké. Inspirací pro renesanční umělce bylo období antiky. Antická kultura nebyla pro nové umění předlohou, ale spíše prostředkem tvorby a inspirací nejen v oblasti umění, ale i morálky a životního stylu.¹¹

Samotná definice renesance a humanismu prošla ve vývoji literární historie mnohými proměnami. Vzniklo tak několik vzájemně se vylučujících přístupů.

⁸ Van Dülmen, R., *Kultura a každodenní život v raném novověku (16.–18. století)* /I, Praha 1999,, s. 215–217

⁹ Van Dülmen, R., *Kultura a každodenní život v raném novověku (16.–18. století)* /I, Praha 1999,, s. 213

¹⁰ Van Dülmen, R., *Kultura a každodenní život v raném novověku (16.–18. století)* /I, Praha 1999,, s. 214

¹¹ Kopecký, Milan, *Český humanismus*, Praha 1988, s. 7

Švýcarský historik Jacob Burckhardt definoval renesanci v roce 1860 jako „objevení světa a člověka“. ¹² Typicky středověké vnímání jedince jakožto součásti národa, stavu nebo církve je nahrazováno svobodným procesem rozvíjení osobnosti. Ideál člověka zde definuje antická koncepce humanity, „ideál vzdělaného, a proto lidského, vnitřně svobodného člověka.“ ¹³ Pozdější literární historikové se od Burckhardta a jeho teorie distancují zejména kvůli jeho představě náhlého výrazného předělu mezi středověkem a po něm přicházející renesancí. Realističtější a s pomocí pramenů ověřitelnější je scénář, kdy se kulturní vlivy a výstupy vyvíjejí postupně, prvky renesance se zvolna objevují již v dílech středověkých a nový kulturní směr vznikne stupňováním těchto prvků v pozdějších dílech. ¹⁴

Zásadním projevem renesance je úsilí o všestranné vzdělání a rozvoj člověka coby jednotlivce. Zaměření na jednotlivce se v kultuře projevilo například změnou úlohy autora a jeho postoje k vlastnímu dílu. Zatímco ve středověku nebyla identita autora důležitým prvkem uměleckých děl ani pro samotné autory, kteří se pod své knihy či obrazy často nepodepisovali jménem, v renesanci se začali umělci ke svým dílům otevřeně hlásit a autor coby subjekt a coby jedinec získal specifickou identitu, kterou mohl komunikovat skrze své umělecké techniky, styl a tematiku. Projevy a upevňování těchto identit zachycovaly kromě běžných děl nově i autobiografie či autoportréty.

Kromě umění prošly zásadním vzestupem i přírodní vědy, společenský posun měl vliv také na politiku a ekonomiku. ¹⁵

¹² Lehár, Jan, Stich, Alexandr a kol., *Česká literatura od počátku k dnešku*, Praha 2008, s. 103

¹³ *Tamtéž*

¹⁴ Lehár, Jan, Stich, Alexandr a kol., *Česká literatura od počátku k dnešku*, Praha 2008, s. 104

¹⁵ Machala, Lubomír a kol., *Panorama české literatury 1. díl*, Praha 2015, s. 58–59

Specifika českého humanismu a renesance

Stejně jako ostatní umělecké směry a historická období nemá renesance a humanismus mezinárodní homogenní podobu. Přirozeně má tedy střední Evropa odlišnou podobu humanismu než jeho kolébka Itálie.¹⁶

Ve 14. století procházely české země krizí kulturních hodnot. Ta spočívala v rozporu mezi teoretickým křesťanským morálním řádem a jeho realizací ve společnosti, které idealizované představě onoho řádu neodpovídala. První fáze této krize dala vzniknout a nabýt na síle husitskému hnutí. Ti od kněžích mimo jiné požadovali střídmost, skromnost a oddělení církve od světské moci.

Tato krize se odrazila i v literární kultuře ještě před počátkem renesance. Vznikala mnohá literární díla upozorňující na rozdíl mezi tím, jaké by věci měly být, a jaké skutečně jsou.¹⁷

Tato krize hodnot a následná reformace byla dlouhodobá a ze své podstaty usnadnila průnik renesance a humanismu do české kultury. Renesance přinesla do českého kulturního prostředí dominantní hodnotu rozvoje osobnosti jedince. České pojetí renesance se však stále formovala podle kulturních a historických událostí a krize hodnot v české literatuře vytvořila sklon k prozkoumávání morálky. Morální hledisko je v literárních dílech zjevné, a to nejen v dílech homiletických, ale i v zábavné četbě. Čeští umělci dokázali nové kulturní podněty přebrat a využít v rámci tuzemské kulturní tradice. Cílem některých z nich bylo nastítnit prvky hodnotového systému, který by byl vhodný a prospěšný jak jedinci, tak celé společnosti, a pomoci společnosti se s krizí vyrovnat.¹⁸

¹⁶ Togner, Milan, *Co je renesanční literatura?* In: Petrů, Eduard, *Vzdálené hlasy, Studie o starší české literatuře*, Olomouc 1996, s. 194–195

¹⁷ Togner, Milan, *Co je renesanční literatura?* In: Petrů, Eduard, *Vzdálené hlasy, Studie o starší české literatuře*, Olomouc 1996, s. 193

¹⁸ Togner, Milan, *Co je renesanční literatura?* In: Petrů, Eduard, *Vzdálené hlasy, Studie o starší české literatuře*, Olomouc 1996, s. 194–195

V období renesance se čtení knih rozšířilo mezi širší společenské vrstvy, literatura se především ve velkém dostala do rukou měšťanů. Toto umožnil vynález knihtisku, díky kterému se mohly knihy šířit ve výrazně větších nákladech a zároveň být cenově dostupnější.¹⁹

Humanistická literatura u nás vznikala souběžně v latině i v národním jazyce. Ve srovnání se situací dvojí literatury ve středověku k sobě měly tyto literatury blíže. Cílovou skupinou obou byli měšťané, a ti nezřídka ovládali oba dva jazyky. Neplatilo tedy, že by latinská literatura byla určena vyšším a česky psaná nižším společenským vrstvám. Jakýsi protiklad k české i latinské humanistické literatuře tvořilo lidové čtení.²⁰ Ty měly tematicky blízko k lidové slovesnosti. Jednalo se o nenáročné a čtivé zábavné příběhy.²¹ Jejich jazyk byl jednodušší než jazyk vyšší humanistické literatury.²²

Zpočátku se česká národní literatura jen pouze pokoušela vyrovnat literatuře evropské. Vznikaly tedy nejprve překlady zahraničních humanistických děl do češtiny. Překládal se tak například Boccaccio. Zanedlouho však začala na našem území vznikat originální humanistická díla jak v latině, tak i v češtině.²³

Významným zástupcem latinsky psané bohemikální tvorby v tomto období je Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic. Psal pro latinsky píšící autory typickou příležitostnou poezii, tu věnoval mravoučnému žánru. Naproti tomu jeho prozaická tvorba se orientovala spíše politicky. Dalším velmi významným zástupcem latinsky psané literatury se později stal Jan Skála z Doubravky, kterého proslavilo jeho dílo *Rada zvířat*. Byl mimo jiné i olomouckým biskupem.²⁴

¹⁹ Hrabák, Josef, *K metodologii studia starší české literatury*, Praha 1961, s. 62

²⁰ Hrabák, Josef, *K metodologii studia starší české literatury*, Praha 1961, s. 73

²¹ Hrabák, Josef, *K metodologii studia starší české literatury*, Praha 1961, s. 62

²² Hrabák, Josef, *K metodologii studia starší české literatury*, Praha 1961, s. 68

²³ Machala, Lubomír a kol., *Panorama české literatury 1. díl*, Praha 2015, s. 61

²⁴ Machala, Lubomír a kol., *Panorama české literatury 1. díl*, Praha 2015, s. 60

Mezi česky píšícími autory byl průkopníkem Viktorin Kornel ze Všehrd, který protežoval český jazyk coby jazyk literární. V počátcích česky psané humanistické tvorby byla výrazná nově vznikající moralizující a didaktická literatura, která byla odezvou na již zmíněnou krizi hodnot, a která navazovala na středověká exempla. Podruhem tohoto literárního zaměření byly tak zvané rady. Zde byli literárně aktivní například Jan Hasištejnský z Lobkovic a Albrecht Rendl z Oušavy. Moralizující literaturu vydával ve své tiskárně Mikuláš Konáč z Hodiškova, který k tomu navíc překládal zahraniční humanistická díla a byl vydavatelem prvních letákových novin.²⁵

Na tuto krizi reagoval i další nově zformovaný žánr, kterým byla satira. Zveličování každodenních lidských prohřešků využívala k zesměšňování takového chování a zároveň k pobavení čtenářů.

Další žánr typický pro období renesance a humanismu je cestopis. V rámci vzdělávání se, rozšiřování svých obzorů nebo náboženských poutí se hned několik Čechů vypravilo do dalekých krajin a následně své zážitky a poznatky vydalo knižně.²⁶

V období vrcholného humanismu se v česky psané literatuře rozmáhá tisk naučných a populárně naučných knih. O tento tisk se zaslouhují mnozí doboví tiskaři, mezi nimiž byli největší a nejproduktivnější Jiří Melantrich a Daniel Adam z Veleslavína, kteří působili v Praze, a Jan Günter působící v Prostějově a v Olomouci. Literatura tak získává silná kulturní centra.

Tito tiskaři byli vzdělaní a kulturně aktivní. Daniel Adam z Veleslavína byl profesorem historie na pražské univerzitě a k vydávaným knihám, psal předmluvy a byl důležitou postavou dobového českého literárního života.

²⁵ Machala, Lubomír a kol., *Panorama české literatury 1. díl*, Praha 2015, s. 62

²⁶ Machala, Lubomír a kol., *Panorama české literatury 1. díl*, Praha 2015, s. 63

Metody a postupe Veleslavínského tiskárny byly význačné precizní úpravou jazyka, vysokou úrovní sazečství a typografie a svým kulturním rozhledem. Vycházejí zde vícejazyčné slovníky, které umožnily kodifikaci dobové humanistické češtiny. Díla z Veleslavínského tiskárny používala právě takovou češtinu, které se v době národního obrození začalo zpětně říkat veleslavínská čeština. Daniel Adam z Veleslavína byl velmi významnou osobností české humanistické kulturní scény. Období, ve kterém působil, se označuje jako doba veleslavínská.²⁷

Morality

Mravoučné texty neboli morality byly populární a hojně vydávanou žánrovou skupinou tiskovin v období vrcholného humanismu a na počátku baroka. Tyto návody na bohulibý život zastávaly v první řadě funkci nábožensky výchovnou, zároveň však také vznikaly v podobě literatury zábavné, do níž byly vkládány mravně výchovné prvky.²⁸

Autory moralit pocházeli až na výjimky především z vrstev měšťanů a duchovních. Díky rozšíření gramotnosti a renesančnímu rozpuku literární aktivity měšťanstva vznikala díla určená převážně měšťanům a prostému lidu. Mravoučné texty měly často explicitně určenou čtenářskou skupinu, naznačenou, či přímo pojmenovanou v názvu. Díla se takto šířila po cílových skupinách rozdělených nejčastěji podle pohlaví, věku či povolání, dále pak podle hříchu, před kterým by se měli chránit.

Pro mnoho dobových autorů byla existenčně zásadní finanční podpora od příslušníků šlechty, kterým pak byla díla věnována. Rozsáhlá věnování můžeme nalézt na začátku každého dobového morálně naučného textu. Obvyklé bylo mít hned několik „sponzorů“ z řad spíše nižší šlechty.

²⁷ Lehár, Jan. *Česká literatura od počátků k dnešku*. 2., dopl. vyd. [i.e. 3. vyd.]. Praha 2008, s. 116–117

²⁸ Hrabák, Josef, *Hlavní proudy v starší české literatuře*, Praha 1960, s. 75

Častým adresátem moralit byly mladé ženy a dívky a mladí lidé obecně. Starší části populace se mravoučné texty věnovaly velmi zřídka. Často v textech zazní o vyšším věku jen nepatrná zmínka. To ostatně také ukazuje, že stáří odsouvalo osoby na okraj společenského, a tím i kulturního zájmu.

Obraz stáří v morálkách raného novověku

Obraz stáří v díle Tobiáše Mouřenína z Litomyšle

Věk člověka (1604)

Ve hře *Věk člověka, pěkná duchovní hra o desaterém věku života lidského na tomto světě* (...) postava moudrého poustevníka rozmlouvá s ostatními postavami dramatu. Kromě Světa a Dábla jsou těmito postavami především muži (hříšníci) různých věků. Od desetiletého chlapce a dvacetiletého mladíka se Poustevník po dekádách postupně dostane až k osobám v různých stupních stáří. Není jasné, zda se Poustevník každých deset let vrací k té samé osobě, nebo rozmlouvá s různými lidmi. Pro předání poselství a ilustraci toho, jak se charakter hříchů s věkem mění, to však není překážkou.

V této práci budou podrobněji rozebrány Poustevníkovy hovory s postavami nazvanými *Dospělý v padesáti*, *Lakomec v šedesáti*, *Stařec v sedmdesáti*, *Kmeť v osmdesáti*, *Mrzák v devadesáti* a *Kůže kostí ve stu*.

Padesátiletý muž si Poustevníkovi stěžuje na ztrátu bohatství a společenského postavení: „V jak bych měl přední vážnosti býti, teď pak se musím leckdes v koutě krýti.“ Nespokojenost s nuznějšími podmínkami, než na jaké byl zvyklý v mládí způsobuje, že se přestává starat o to, co si o něm myslí jak jeho bezprostřední okolí, tak i jak na něj může pohlížet Bůh. Poustevník muži odpovídá, že ještě není třeba se zatratit po zbytek života, a že muž stále může s Boží pomocí dojít štěstí a potkat dobré lidi, kteří mu v jeho nesnázích pomohou.²⁹ Tu možnost padesátiletý odmítá. Barvitě popisuje své plány, jak pozbyté bohatství získat zpět. Chce zbohatnout za každou cenu, třeba loupežemi nebo vraždami. Nevidí důvod šetřit vdovy či sirotky ani brát v potaz dobro vlasti.³⁰ Poustevník ho varuje před takovým chováním mnoha biblickými příklady osob, které byly pro loupeže a násilí Bohem zavrženy.

²⁹ Mouřenín z Litomyšle, Tobiáš, *Veršovaná tvorba*, Praha 1995, s. 57

³⁰ Mouřenín z Litomyšle, Tobiáš, *Veršovaná tvorba*, Praha 1995, s. 58

V části o *Lakomci v šedesáti* o sobě hříšník bez ostychu praví: „*toliko rozkoš má jest v statku, jmění, k bohatství, penězům mám přední zření*“.³¹ Holduje světským radostem, pití, jídlu, a hlavně penězům. Je lakotný a hrabivý a peníze využívá i k podplácení: „*Skrz peníze soud i právo převrátíš,*“³² nechává se slyšet.

Poustevník, který v průběhu celé hry využívá hojných biblických odkazů. Osočí šedesátiletého, že má za přítele Jidáše³³, který podle něj také ze správné cesty sešel právě kvůli lakomství. Dále využívá příklad Ananiáše a Zafíry, kteří se ve čtení z knihy proroka Malachiáše proviní lží o výdělku z prodaného pozemku při darování tohoto výdělku církvi. Jejich trestem za vydávání pouhé části výdělku za výdělek celý je náhlá smrt.³⁴

Šedesátiletý sice zmiňuje, že toho již dost zažil, samotné stáří ani smrt se však v této části nerozebírá.

Sedmdesátiletý si je vědom krátkého se času, ale nemá v úmyslu se napravovat podle poustevníkových pořádků. Stařec je závistivý a nenávidný, opovrhne chudými, je popudlivý a panovačný. Praví: „*nejednoho cti, hrdla, statku zbavím, | by pak jen proti mně postavil nohu*“.³⁵ Na stará kolena ještě touží po moci a úctě. Touží ze života ještě dostat co nejvíce, a to i nekalými cestami.

Poustevník starce varuje před blížící se smrtí. Radí, aby se sedmdesátiletý soustředil spíše na smíření s Bohem než na moc a status, neboť nikdy neví, kdy si pro něj smrt přijde. Oslovuje starce poprvé „*starý kmet*“³⁶ a vytýká mu zejména závist. Zde uvádí z biblických příkladů Evu, Kaina a Joba a Židy, kteří dali ukřižovat Ježíše.

³¹ Mouřenín z Litomyšle, Tobiáš, *Veršovaná tvorba*, Praha 1995, s. 62

³² Mouřenín z Litomyšle, Tobiáš, *Veršovaná tvorba*, Praha 1995, s. 64

³³ Mouřenín z Litomyšle, Tobiáš, *Veršovaná tvorba*, Praha 1995, s. 63

³⁴ *Bible*, Malachiáš 1, 6-14, Skutky 5, 1-11

³⁵ Mouřenín z Litomyšle, Tobiáš, *Veršovaná tvorba*, Praha 1995, s. 67

³⁶ *Tamtéž*

Osmdesátiletý stařec se ve své výpovědi poprvé obrací k Bohu. Již na sobě pozoruje znaky stáří – plešatí a k chůzi je mu třeba berlí. Opakovaně vzpomíná na své mládí. Porovnává svá nejlepší léta s bídou a neštěstím, do kterých se dostal ve svém současném pokročilém věku. Marnivě opěvuje své dávné přednosti coby úspěšného svůdce a stále myslí na mladé ženy: „*nicméně srdce mé se nezměnilo, anobrž když u pěkných mladíc sedím, ještě k smíchu něco vyvesti hledím, někdy některé i za řadra sáhnu, nemoha skutkem, myslí jinam táhnu.*“³⁷

Mrzák v devadesátí se netěší žádné úcty mezi lidmi. Je terčem posměchu, mladí jej nazývají „*plechatej*“ a „*vembloud*“. Trpí bídou, žije o chlebu a vodě, kvůli jeho chudobě se od něj odvrací přátelé. Dřívější pýcha zmizela a stařec se až při tomto příkoří stává pokorným. Také si stěžuje na bolesti a vrásky a obecně pokročilý věk vnímá jako utrpení: „*Ó těžké břímě, bídný starý věku, medle kterému jsi vzácný člověku?*“³⁸ Vnímá smrt jako vítané osvobození.

Poustevník mu přání zemřít vytýká. Právě skrze své utrpení má totiž stařec dojít spasení. „*Snášej vše dál, míle hříchův tvých žel, boha v paměti měj v tvé smrti svízel, dojdeš nebeského království věčně.*“³⁹ Nabádá muže ke zbožnosti a trpělivosti na sklonku života. Připomíná starci příklady Joba a Tobiáše. Job byl zbožným a počestným člověkem, ačkoliv se mu děla nesmírná neštěstí. Bůh se vsadil s ďáblem, že ať se budou Jobovi dít jakákoliv příkoří, on nikdy nezačne spílat Bohu a bude mu bezmezně věrný. Job vytrval a byl následně za překonání příkoří odměněn.⁴⁰ Tobiáš prožil osm let života jako slepec, než mu vrátil zrak jeho syn pomocí zázračné rybí žluči.⁴¹

³⁷ Mouřenín z Litomyšle, Tobiáš, *Veršovaná tvorba*, Praha 1995, s. 70

³⁸ Mouřenín z Litomyšle, Tobiáš, *Veršovaná tvorba*, Praha 1995, s. 71, 72

³⁹ Mouřenín z Litomyšle, Tobiáš, *Veršovaná tvorba*, Praha 1995, s. 73

⁴⁰ Calvocoressi, Peter, *Kdo je kdo v Bibli*, Praha 1996, s. 156-157

⁴¹ *Tamtéž*, s. 285-286 (Tobiáš je zde nazýván Tóbit, Tobiášovo jméno nese jeho syn. Heslo však obsahuje zmínku o převyprávění příběhu Matoušem z Vendôme, které vzniklo

Ve sto letech stařec zpytuje svědomí. Po životě plném hřešení v posledních chvílích reflektuje své hříchy, stydí se za ně a lituje jich. Uvědomuje si, že před smrtí jej neuchrání bohatství ani původ. Zoufá, že je již příliš pozdě se vyhnout peklu. Poustevník mu radí, aby ještě celým srdcem vzýval Boha, neboť mu ještě může být odpuštěno. Stařec se však už nestačí kát a přichází si pro něj smrt.⁴²

Věk člověka popisuje hříchy, kterým propadají jednotlivé věkové skupiny. Celým procesem stáří se nese nevole smířit se s málem, se sníženou kvalitou života a s úbytkem životních radostí. Tato nevole se projevuje hněvem, krutostí a zarputilostí. Až v momentě, kdy tělesná sešlost člověku nedovoluje se svému věku vzpírat, přichází hříšník na boží cestu. Stoletý to před smrtí již nestihne, tímto autor varuje, že staří nemají jistotu, že budou mít čas si urovnat svědomí před smrtí, protože nemohou odhadnout, kdy jejich život skončí.

Obraz stáří v díle Šimona Lomnického z Budče

Kupidova střela (1590)

Kupidova střela je Lomnického kniha o nebezpečích různých podob smilstva, staří lidé tedy nejsou její cílovou skupinou. Objevují se zde pouze v zastoupení hříšných bab, které Lomnický nazývá svodnice, neboť svádějí ostatní k hřešení. Lomnický o nich vypráví rovnou tři příběhy.

První taková, o které se Lomnický zmiňuje, lstí přiměje muže zabít svou manželku, aby za to pak dostala od ďábla střevíce. Sám ďábel se zde baby bojí. „*Ty víc umíš, nežli kterýkoli čert z nás, jať k tobě nesmím blíže přistoupiti, (...) (abys) něco nade mnou jako nad těmito manžely nespáchala.*“⁴³ Následně Lomnický cituje knihu Pramen vody živé od

přibližně r. 1200 coby příběh o „Tobijášovi Starším a Mladším“, což z otce a syna dělá jmenovce.

⁴² Mouřenín z Litomyšle, Tobiaš, *Veršovaná tvorba*, Praha 1995, s. 73–76

⁴³ Lomnický z Budče, Šimon, *Kupidova střela*, Praha 1921, s. 231–232

Václava Dobřenského: „(že) jsou mocnější a silnější ne-li sám ďábel, horší nežli Jidáš, škodlivější než peklo (...).“⁴⁴

Druhá baba svodnice přiměje k cizoložství cnostnou vdanou ženu. Vyslechne jejího nápadníka a posléze navštíví ženu s tistkou⁴⁵. Ženě namluví, že její dcera byla neúspěšným ctitelem prokleta a proměněna v právě onu tistku. Žena se zalekne a podvolí se nabídkám nápadníka.⁴⁶

Třetí vyprávění je zároveň návodem, jak od sebe takovou babu odehnat.

O ženu chudého tesaře má zájem jeho bohatý soused, pošle proto za ženou babu svodnici. Baba si vymyslí, že je žena její neteř, a jako její nově objevená příbuzná se jí začne vyptávat, jakého že má muže. Když jí žena řekne, že její manžel je chudý truhlář, baba předstírá lítost. Po několika dnech se baba k ženě vrací s informací, že ji coby svou neteř dokáže z chudoby zachránit, neboť zjistila, že ji nesmírně miluje jistý bohatý muž. Ctnostná žena tuto nabídku odmítne a baba odchází, stále v přátelském rozpoložení. Při své další návštěvě navrhne ženě, že spolu se spolu půjdou projít, zavede ji však k boháčově domu a tesařova žena je násilně vtažena dovnitř. Ve strachu před chlípným mužem se vymluví – „že na mne této noci, jakž víš, podle běhu našeho ženského přišlo“. Je vysvobozena a slíbí, že přijde do domu následujícího dne. Domluví se však se třemi silnými a statečnými sousedkami, že si na babu počíhají v komoře truhlářova domu, až si baba pro ženu dalšího dne dojde. Babu do komory nalákají, svlečou do naha a zbijí a sešlehají do krve. Poražená baba pak poníženež běží přes ves nahá a zkrvavená.⁴⁷

Na základě těchto příkladů můžeme říci, že Šimon Lomnický z Budče v *Kupidově střele* vyobrazuje staré ženy jako až nestvůrné

⁴⁴ Lomnický z Budče, Šimon, *Kupidova střela*, Praha 1921, s. 233

⁴⁵ Autor zde použil slovo tistka. V Šimek, F., *Slovníček staré češtiny*, Praha 1947: tista, tistka = f. fena, čuba, čubka; – nevěstka

⁴⁶ Lomnický z Budče, Šimon, *Kupidova střela*, Praha 1921, s. 233–235

⁴⁷ Lomnický z Budče, Šimon, *Kupidova střela*, Praha 1921, s. 236–239

služebnice ďábla, které při svých obratných lžích využívají své stáří a s ním spojenou zdánlivou starostlivost, moudrost a křehkost k tomu, aby si získaly důvěru svých obětí. Jejich moralita je úplatná (získávají nebo mívají slíbenou odměnu buď od svých „klientů“ nebo samotného ďábla), jejich schopnosti páchat zlo děsí samotného ďábla a takovéto ženy si coby šířitelky hříchu nezasluhují nic jiného než bolestivé potrestání.

Krátké naučení mladému hospodáři (1586)

Veršovaná příručka *Krátké naučení mladému hospodáři* provází svými radami čtenáře od v titulu zmíněného mládí až po stáří. Pro hospodáře bylo v této době obvyklé, že v pokročilém věku přenechal svému synovi. Lomnický tomuto procesu věnuje v příručce samostatnou kapitolu.

Kapitola *Postoupení vladařství synům* začíná varováním pro starého hospodáře. „Jsa živ, nic mu neprodávej, Vůle, moci mu nedávej, abys mu v ruce nehleděl, Sám v koutě lačný neseděl.“⁴⁸ Lomnický upozorňuje na možnost, že starý hospodář postoupí svůj majetek synům, ale nedočká se v pokročilém věku vděku. Hrozí mu tak hlad, nebo dokonce žebrota. Lomnický tedy radí nechat si majetek ve vlastnictví co nejdéle, třeba až do smrti.

O přístupu ke stáří můžeme dočíst také v kapitole o ženění a vdávání. Lomnický úplně neschvaluje jak manželství starého muže a mladé ženy, tak mladého muže a staré ženy, nicméně píše: „Ješto bývá lepší směna, Starý muž a mladá žena, Než mladý muž, stará baba.“⁴⁹ Hned záhy pak Lomnický popisuje nežádoucí vzhled starých žen: „Na níž i ta kůže slabá, Tvář svrasklá a mrzutá, Hlava šedivá, osutá, V hrdle žádných zubů není,“⁵⁰ dále varuje muže, že takovéto ženy nenechávají své muže venku bez dozoru, a že se nevyplatí si je brát ani pro jejich peníze a majetek.

⁴⁸ Lomnický z Budče, Šimon, *Krátké naučení mladému hospodáři*, Praha 1862, s. 192–192

⁴⁹ Lomnický z Budče, Šimon, *Krátké naučení mladému hospodáři*, Praha 1862, s. 200

⁵⁰ Lomnický z Budče, Šimon, *Krátké naučení mladému hospodáři*, Praha 1862, s. 200

V kapitole *Sešlý věk* Lomnický radí, aby hospodář s blížící se smrtí přenechal svůj osud spíše v rukou Boha než svého syna, který se může kvůli zděděnému majetku na hospodářovu smrt kvůli zděděnému majetku dokonce těšit.

O vdově a babě staré je kapitola mířená na ženy, kterým manželé (hospodáři) zemřeli. Staré ženy zde autor varuje před sňatkem s mladými muži přilákanými jejich po manželu zanechaným majetkem. Babám, jak je Lomnický nazývá, předpovídá špatné zacházení ze strany nového muže. Kromě toho, že budou obrány o majetek, jim hrozí zanedbávání, hlad, nevěra, a dokonce násilí.⁵¹

Dětinský řápek (1609)

Kniha *Dětinský řápek* je příručka pro správnou výchovu dětí. O starých lidech se v ní Lomnický rozepisuje u příkladu, jaký má dospělý dětem dát tím, že se bude dobře starat o své vlastní staré a nemohoucí rodiče, aby se pak jeho děti staraly dobře o něj samého.

Najdeme zde příklad zemana, který nechával svého starého otce žít v koňské stáji, kde stařec trpěl hladem a zimou. Starého muže se zželel jeho vnukovi. Ten se svého otce následně ptá, proč jeho děd žije v takových bídných podmínkách a naléhá na otce, ať mu alespoň trochu přilepší. Po přemlouvání podá zeman neochotně dítěti starou koňskou houni, ať ji dědovi donese do stáje. Dítě houni roztrhne vejpůl, řka: „Chci té houně polovici schovati, když budete, pane tatíku, staří, abych vám měl co do maštale dáti, abyste hladem a zimou neumřeli.“⁵² Zeman si uvědomí nebezpečí, které mu hrozí kvůli jeho vlastní krutosti. Hned běží za svým starým otcem do stáje, aby ho prosil o odpuštění, a dále se o něj stará náležitě a s úctou, aby stál synovi příkladem hodným následování.

V dalším příkladu Lomnický ukazuje, co se může stát otci, který své zacházení nezmění. Vypráví o muži z města Alexandrie, který se špatně

⁵¹ Lomnický z Budče, Šimon, *Krátké naučení mladému hospodáři*, Praha 1862, s. 205–207

⁵² Lomnický z Budče, Šimon, *Kupidova střela, Dětinský řápek*, Brno 2000, s. 281

choval ke svému otci. To se mu vymstilo, když jeho syn dospěl a začal sním zacházet ještě mnohem hůře. Jednoho dne jej syn chytil za vlasy a tahal jej po celém domě. Na prahu začal otec prosit. „Ó můj milý synu, smiluj se nade mnou a nevlec mne do bláta, však já jsem otce svého nikdá přes práh dále netáhl.“⁵³ Na to mu syn odpovídá: „Ó nešlechtný otče, teda já tě ještě o čtyry sáhy chci dále táhnouti, abych se ti slušně za děda mého odplatil a vrchovatě odměnil.“⁵⁴

Na závěr po těchto příbězích Lomnický apeluje na syny, aby své otce chovali v úctě, neboť je samotné pak může potkat takové zacházení, jaké se od nich děti naučí. Popisuje stařeckou křehkost a slabost, a zdůrazňuje podlost krutého zacházení s osobou, jenž je na mladším příbuzném existenčně závislá.

O tom, jak se mají potomci ke svým rodičům chovat, má *Dětinský rápek* samostatnou kapitolu, kde Lomnický rozebírá čtvrté Boží přikázání: Cti otce svého a matku svou. Cituje dospělým dětem z *Bible*: „Synu, snášej starost otce svého a nezarmucuj ho v životě jeho, a pakli hyne na rozumu, snes ho a nepohrdej jím ve své mocnosti.“⁵⁵

V díle se všeobecně Lomnický věnuje apelu na základní úctu ke starým rodičům. Mnoho času věnuje varováním před mezigeneračním násilím zejména na usedlostech, kde je již nemohoucí rodič na výminku. Ti, kteří své rodiče v jejich stáří nechovají v lásce a po zdědění majetku je týrají a přejí jim brzkou smrt, nazývá zlořečenými a ukrutnými syny.

Obraz stáří v díle Bartoloměje Praporckého z Hlohol

Třinácte tabulí věku lidského (1601)

Bartoloměj Praporcký z Hlohol rozčleňuje život člověka do třinácti částí, tak zvaných tabulí, přičemž první tabulí je narození člověka a poslední

⁵³ Lomnický z Budče, Šimon, *Kupidova střela, Dětinský rápek*, Brno 2000, s. 282

⁵⁴ Lomnický z Budče, Šimon, *Kupidova střela, Dětinský rápek*, Brno 2000, s. 282

⁵⁵ Lomnický z Budče, Šimon, *Kupidova střela, Dětinský rápek*, Brno 2000, s.326

jeho smrt. Období lidského stáří se věnuje pět ze třinácti částí, zatupuje tedy velkou část lidského života. Praporcký má pro tyto tabule velmi striktní a do detailu popsané nároky. Čekání na smrt je z pohledu *Třinácte tabulí* zásadní součástí stáří a člověk by měl toto čekání trávit náležitým a bohubíým způsobem.

Pomyslné stáří začíná podle Praporckého kolem padesátého roku života. Tímto věkem končí nejproduktivnější období lidského života, kdy ve třiceti letech by měl člověk pracovat na konání významných skutků, aby se ve čtyřiceti letech mohl těšit náležité vážnosti a uznání. V padesáti by měl stárnoucí pomalu upouštět od svých světských ambicí a smířit se s tím, co má a čím naplnil svůj život. To, co zbývá je snášet nestálost štěstí, které hýbe lidským osudem a jeho životními podmínkami.⁵⁶

Se stárnutím spojuje Praporcký především odpoutání se od světských zájmů a radostí. Tento názor začíná být hlavním motivem od tabule deváté, kde mluví o dosažených šedesáti letech věku. Šedesátiletý člověk má také reflektovat na hříchy, které spáchal během svého života a prosit Boha o smilování. Zde Praporcký zdůrazňuje, že důležitější než odprošovat se slovy, je uvědomit si, co je správné, ve svém srdci. Touhy a činy staví mnohem výše než vyřčená slova. A tato myšlenka se přelévá i do následující tabule.⁵⁷

Sedmdesátiletý stařec je varován, že slova a činy člověka by se neměly nerozcházet. Sedmdesátiletý má stále prosit o boží odpuštění, odpoutat se od světa a přiklonit se blíže k Bohu.⁵⁸

V tabuli popisující osmdesátý až devadesátý rok člověka, je už v podnadpisu kapitoly starost nazvána mizernou. Stárnoucí má sklony

⁵⁶ Paprocký z Hlohol, Bartoloměj, *Třinácte tabulí věku lidského* In: Košťálová, Klára. *Bartoloměj Paprocký z Hlohol Třinácte tabulí věku lidského (edice a komentář)*. Olomouc, 2015. diplomová práce (Mgr.). UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI. Filozofická fakulta, s. 21

⁵⁷ *Tamtéž*, s. 22

⁵⁸ *Tamtéž*, s. 23

k hněvu. Je pošetilé, když se takovýto stařec snaží srovnávat s mladšími, strojit se do pěkných šatů a odmítá se vzdát zábav, kterým se věnoval v mládí. Praporcký popisuje nekončící proměnu starcova těla: „tělo starostí vadne, když oči zrak potracují, uši sluchu nemají, když tvář bledne, zuby hnijí, kůže se krčí, ústa zapáchají, prsy duch volně nevypouští, kolena se třesou, nohy tížnost zdržeti těla nemohou.“ Stařec má odevzdat svá poslední léta Bohu.⁵⁹

V posledním stádiu života má stařec pokojně odejít na věčnost, smířený s neodvratným tokem času.⁶⁰

Obraz stáří v díle Nathanaéla Vodňanského z Uračova

Theatrum mundi minoris (1605)

Theatrum mundi minoris. *Široký plac neb Zrcadlo světa* Nathanaéla Vodňanského z Uračova je překladem a interpretací původního textu, který napsal francouzský humanista Pierre Boaisutau. Vodňanský text přeložil z latiny, místy jej rozšířil, a naopak vyloučil ve svém překladu druhou část původního textu, která měla pozitivním tématem dokonalosti lidství vyvážit pesimistické vyznění vyčtu všech lidských běd.⁶¹

Vodňanského *Theatrum mundi minoris* je rozděleno do tří částí (kníh). Ve třetím oddílu knihy, kde jsou jmenovaná a popisovaná různá lidská neštěstí, je stáří věnována celá jedna z devatenácti částí. Již v první a druhé knize se však tématu stáří několikrát dotýká.

První zmínka o stáří je Aureliovým citátem. „V padesáti letech zajisté, pokudž jsem na světě živ byl, chtěl sem toho dokonále zkusiti, zdali

⁵⁹ Paprocký z Hlohol, Bartoloměj, *Třinácte tabulí věku lidského* In: Košťálová, Klára. *Bartoloměj Paprocký z Hlohol Třinácte tabulí věku lidského (edice a komentář)*. Olomouc, 2015. diplomová práce (Mgr.). UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI. Filozofická fakulta.

⁶⁰ *Tamtéž*, s. 25

⁶¹ Vodňanský z Uračova, Nathánael, *Theatrum mundi minoris*, Brno 2001, s. 276–279

by se nepravost lidská kdy nasytiti mohla.“⁶² V kontextu díla hranice padesáti let hraje roli vrcholu lidské moudrosti a nabytých zkušeností. Zároveň je to hranice nejistá. V době, kdy text vznikl, bylo padesát let úctyhodný věk, kterého se většina populace nedožila. Je zde vyjmenováno, čeho všeho stihl muž zakusit, jak zdůrazňuje „naskrze bedlivě vyšetřit“. Za celý život nenalezl výjimku ze svého údělu, že mu žádný nadbytek, ať už jídla, spánku či pití, nepřináší nic pozitivního, naopak čím více má, tím více potřebuje.

Stáří vystupuje v jednom z uvedených odstrašujících případů v části o obžerství a neřízeném pití. Vystupují zde čtyři hříšní starci, kteří využívají svůj vysoký věk coby záminku pro požívačnost a nadměrnou konzumaci alkoholu. Nejmladšímu z mužů je padesát osm let, jeho starším společníkům šedesát tři, osmdesát osm a nejstaršímu devadesát dva let. Každý z mužů si dopřává tolik přípitků vína, kolik je let jednomu z jeho přísedících.⁶³

V *Theatru mundi minoris* je také znovu zdůrazněna správnost starání se o své staré rodiče. Doporučuje se zde nemajetným rodičům, aby své děti posílaly do jiných domů, k práci a vyučení, aby ony pak měly schopnost a prostředky se o rodiče ve stáří postarat a zaopatřit je. Takoví rodiče jsou zde přirovnáni ke kukačkám, ne však v hanlivém smyslu slova.⁶⁴

Znovu se tématu stáří dotýká kapitola o bídě z nedostatků na mysli. Mezi mnohými příklady projevů nemoci z nerozumného zamilování jako nanejvýše pošetilý je zde popsán stařec, který se mermomocí snaží své vnější projevy stáří zakrýt pro zdraví a spokojenost své milenky. Skrývá různými způsoby své šediny, pleš, zakrývá pach zkažených zubů a svou

⁶² Vodňanský z Uračova, Nathánael, *Theatrum mundi minoris*, Brno 2001, s. 56

⁶³ Vodňanský z Uračova, Nathánael, *Theatrum mundi minoris*, Brno 2001, s. 63–64

⁶⁴ Vodňanský z Uračova, Nathánael, *Theatrum mundi minoris*, Brno 2001, s. 75

vyzáblost a tělesnou sešlost zakrývá drahými rouchy. Stařec tímto sám sebe drží v iluzi, což Vodňanský označuje za ztřeštěné a pošetilé.⁶⁵

Theatrum mundi minoris obsahuje samostatnou kapitolu *Sedmnáctá bída člověka, z šedin a sešlosti věku pocházející*. Po všech neštěstích, která potkají člověka za celý jeho život, nastává období stáří, které je zde shrnuto citátem římského císaře Augusta: „Člověk dočeka padesáte let života bývá na světě tak bídné stvoření, že nebo aby hned brzo potom umřel, aneb aby žádal z světa sproveden býti, protože všeliké štěstí lidské déle netrvá než do toho času (...).“ Stárnutí provází otupení smyslů a rozumu, smutek a únava. Starci se stávají zlými a zahořklými, nevrlými a příliš důvěřivými a chovají zášť vůči mladým.

Trpí mnoha nemocemi jak duševními, tak i tělesnými. Jejich těla stárnou, objevují se vrásky, horší se zrak, jejich záda jsou věkem shrbená. Vždy je něco trápí a vždy jim něco chybí ke štěstí. Navíc krom nemocí musí snášet úmrtí a pohřby svých přátel, partnerů i dětí, mohou být zbaveni majetku a zanedbávání vlastní rodinou.⁶⁶

Theatrum mundi minoris zobrazuje celou lidskou existenci jako nedokonalou, až odpornou a potupnou. Stáří zde netvoří výjimku, naopak detailní a téměř groteskní popisy zevnějšku starců se snaží podnítit ve čtenáři emoce, ať už těmi emocemi má být soucit nebo odpor. Stáří zde působí skoro jako omyl, kterého by bylo lepší se vyvarovat, neboť nepřináší nic než bezmoc, bolest a zlost.

Obráz stáří v díle Vavřince Leandra Rvačovského

Massopust (1580)

Massopust je rozsáhlým textem Vavřince Leandra Rvačovského o smyšlených pohanských ďáblících a jejich působení mezi lidmi. Zaměřuje se hlavně na projevy působení každého z dvanácti Massopustových

⁶⁵ Vodňanský z Uračova, Nathánael, *Theatrum mundi minoris*, Brno 2001, s. 189

⁶⁶ Vodňanský z Uračova, Nathánael, *Theatrum mundi minoris*, Brno 2001, s. 194–195

hříšných synů. Zmínky o stáří jsou zde velmi sporadické, ale přesto jsou zde některé využity pro ilustraci pro Rvačovského důležitých mravních zásad.

Příběh o starém knězi varuje před nedostatečným trestáním hřešících dětí. Otec kvůli stáří a fyzické slabosti své syny fyzicky netrestal a pouze jim slovně domlouval a přesvědčoval je, aby se přestali chovat nešlechtně. Bůh se rozzuřil a zabil oba syny a posléze i jejich otce, protože nedokázal zamezit jejich propadnutí ďáblu.⁶⁷

Důležitost a šlechtnost péče o staré rodiče je zde nastíněna příkladem čápů. Mladí čápi svého starého otce, který již nemůže létat, naloží na svá křídla a odnesou jej na vhodné místo, kde se může dosyta najíst. Poté ho odnesou zpět do hnízda. Jsou vyobrazeni coby protiklad lakomství a jako příklad pro mladé lidi a jejich péči o své staré rodiče.⁶⁸

Sociální postavení starých osob ukazuje vyprávění o císaři, jehož služebníci se od něj snažili na veřejnosti odstrkat starou ženu, aby jej neobtěžovala svými problémy a požadavky. Císař je v tomto konání zastaví a poučí je, že pokud on nebude naslouchat chudině, sirotkům a vdovám, tedy těm nejpotřebnějším, Bůh pak nebude naslouchat jemu.⁶⁹

Staré ženy mají chodit slušně oblečené, slušně se chovat a nepít příliš alkoholu, aby byly správným vzorem pro mladé dívky ve své střídmosti a dobrotě.

Vdovy, které se již nemají o koho starat, se nemají oddávat alkoholu, zábavě a propadat lenivosti, ale věnovat svůj čas modlitbám a jiným bohubíým činnostem. Negativně je zde nahlíženo i na potloukání se, klevetění a obecně trávení času mimo dům. Toto se vztahuje na všechny ženy, ale u vdov je to obzvláště vyzdvižováno, protože u žen

⁶⁷ Rvačovský, Vavřinec Leandr, *Massopust*, Praha 2008, s. 58

⁶⁸ Rvačovský, Vavřinec Leandr, *Massopust*, s. 119

⁶⁹ Rvačovský, Vavřinec Leandr, *Massopust*, s. 246

bez manželů a s dospělými dětmi bylo větší nebezpečí bezbožně tráveného volného času.⁷⁰

Obraz stáří v díle Havla Žalanského-Phaëtona

Knížka o starosti (1609)

Knížka o starosti, aneb věku sešlém a šedivém je tematicky výjimečné dílo, které se zabývá přímo tematikou stáří. Cílovou skupinou knihy jsou starci, kteří hledají útěchu, a mladí, kteří se z knihy mají poučit.

Předmluvu uvádí autor takto: „Velkými chválami mají obyčej lidé vychvalovati věk mladý, říkajíce: mladost radost, léta mladá jsou jako Léto a Jaro | v nichž rozkoši plno. A zase za věc nejbídnější pokládají věk starý | jako by měl mladý všech těžkostí být prázdný | ježto ve mnohých věcech těžším bídám a nebezpečenstvím poddán jest, než věk starý. Mladí více příčin k nemocem mají | mnohem snázejí v nemoci upadají | mnohem tížejí a nebezpečněji stonají, nežli staří,⁷¹ což je shrnutí většiny hlavních myšlenek, které pak ve svém textu dále rozvádí.

Ačkoliv se staří blíží ke smrti, neznamena to, že umírají častěji, než mladí, naopak Žalanský tvrdí, že mnohem více mladých umírá, ať už na nemoci, ve válkách či z jiných násilných příčin. Taková smrt, tvrdí Žalanský, je mnohem smutnější, než když zemře někdo starý. Staří nejsou blíže k smrti než kdokoliv jiný, což dokládá příkladem moru, na který umírají děti i silní mladí muži. V částečné návaznosti k nemoci přikládá metaforu: staří lidé umírají jako dlouho ležící a řádně vyschlé dřevo. Suché dřevo hoří rychle a jasně, starci umírají často rychle a bezbolestně. Čerstvé dřevo hoří pomalu, mdle a je z něj mnoho kouře. Tak když umírají mladí, často se jedná o táhlou a bolestivou nemoc. Později v textu přirovnává Žalanský násilné úmrtí mladého člověka k jablku padajícímu z větve dříve, než stihne dozrát.

⁷⁰ Rvačovský, Vavřinec Leandr, *Massopust*, s. 346–348

⁷¹ Žalanský-Phaëton, Havel, *Knížka o starosti*, Praha 1609, nepaginováno

Když se zrovna nejedná o smrt, má stáří dokonce své výhody. Starci jsou zproštěni mladických vášní a pudů, nelákají je tolik světské radosti. Mladí jsou také náchylnější k nerozumnému, impulzivnímu jednání, neshodám, lakomství a obecně snadněji propadají hříchu. Klidnější mysl i tělo umožňuje starým věnovat mnohem více času modlení, studiu božího slova a sebezpytu. Na toto období v životě by se podle Žalanského měli mladí lidé těšit, neboť se pak budou těšit patřičné vážnosti.

Chce-li někdo hanit stáří, má tak mluvit jen o hříšně stráveném staří. Takové stáří má člověk, který se nedokáže nebo nechce odpoutat od světských radostí a pokušení, smířit se se smrtí a těšit se na posmrtný život.

Autor vyvrací tvrzení, že by stáří automaticky znamenalo stát se podruhé dítětem. Ne každému starci oslabuje mysl. Pro toto tvrzení zde uvádí hned několik příkladů, mezi nimi římského císaře Marca Aurelia a několik dalších významných antických figur, dále jmenuje Abraháma, Mojžíše a Kaleba coby pobožné a počestné moudré starce.

Nemohoucnost těla je nedostatek pokročilého věku, ale je vyvážená kladnými znaky stáří. Zkušenosti a moudrost umožňují starcům být užiteční a efektivní v plnění jejich povinností, které často zahrnují rozdělování práce mladým, které jejich tělo neomezuje.

Špatná paměť není zobrazená jako jednoznačně škodlivá věc. Člověk za život zažije a uzří spoustu strastí, ztrát a nespravedlností a zapomenutí takových zážitků může učinit stáří jednodušší. Jediné, co je nutné si do smrti pamatovat, je Bůh a víra v něj.

Je důležité mít staré lidi v úctě, ale pouze ty, kteří jsou ctnostní. Takoví mají podle Žalanského čisté svědomí, a i když se nevyhnou potížím a strastím, snášejí je trpělivě a překonávají je s pomocí boží.

Žalanský věnuje knihu právě takovým starcům, aby jim mohl pomoci k ještě snadnějšímu „dobromyslnému snášení věcí zlých, které změnit nemohou.“⁷²

V první kapitole najdeme popsané různé druhy a příčiny stáří.

Ačkoliv se o lidské duši říká, že je nesmrtelná, pravá nesmrtelnost spočívá ve stálosti a neproměnitelnosti, kterou oplývá pouze Bůh, žádnému jinému stvoření ji nepředal. Věk člověka se ustavičně mění. Jeho čas na zemi je krátký a plný strastí a pokud je dostatečně dlouhý, u každého musí končit stářím a následnou neodvratitelnou smrtí. Stárne a proměňuje se celý svět. Stárnou města, hvězdáři pozorují, jak se s každým rokem mění hvězdy, a tomuto procesu neujde ani člověk.

Šediny jsou zde jmenovány předchůdci smrti. Stáří je západem života a začátkem smrti. Autor zde cituje Galéna, který tvrdí, že starost je sešlý věk a cesta k zahynutí – přirozenému vyhašení. Jako těžkosti stáří jsou jmenovány otupení smyslů, slabost a nezpůsobilost k práci.

Rozlišují se zde tři druhy stáří, přesněji tři jeho stádia. První je stáří, kdy je člověk ještě silný. Po ctnostném životě mohou být lidé i v pokročilejším věku stále plni života. Tuto skupinu mají reprezentovat lidé mezi padesátým a šedesátým rokem života, kteří se ještě aktivně podílejí na správě a fungování své obce či církve.

Druhý druh stáří je stáří prostřední. Tělo už je zmožené, ale stařec může stále být obci či církvi prospěšný svými moudrými radami.

Ve třetí skupině se nacházejí starci pokročilého věku, sešlí, slabí, jednou nohou v hrobě. Takoví mají už setrvat doma a připravovat a těšit se na smrt. Mají se oddávat se modlitbám, a tak se připravovat na vysvobození ze smrtelného těla a návrat k Bohu.

⁷² Žalanský-Phaëton, Havel, *Knížka o starosti*, Praha 1609, nepaginováno

Následně autor vyjmenovává příčiny stáří. Ty nejprve dělí na přirozené a nadpřirozené.

Nadpřirozená příčina stáří je trest za odvrácení se od Boha. Stáří a smrt v tomto případě přichází předčasně. Naopak přirozené stáří je takové, které končí poklidnou, bezbolestnou smrtí, po které se duše odebírá do nebe. Přirozené příčiny Žalanský dělí do dalších tří kategorií.

První zahrnuje sešlost těla, kterou Žalanský popisuje jako „studenost a horka přirozeného zbavení“.⁷³

Do druhé se řadí všemožné starosti a trápení a fyzicky nebo mentálně náročná práce. Kdo se hodně strachuje nebo vykonává v životě tělesně náročnou práci, stárne rychleji a šediví dříve. Do této skupiny jsou zařazeni i mladí, kteří kvůli utrpení nebo ze strachu zešedivěli ze dne na den.

Nakonec se můžeme v kapitole dočíst, že časnější stáří způsobuje nestřídmost mládí a obecně v průběhu života. Tělo i duše stárne a chátrá s hříchy, kterých se člověk dopouští. Chlípnost, opilství a obžerství vyčerpávají a ničí tělo a přinášejí člověku nemoci a brzké šediny. Za stejně škodlivý je považován i hněv. Pokud už se člověk nehněvat nedokáže, má se hněvat pouze na sebe samotného za své prohřešky a k ostatním být vlídný. Zármutek zase oslabuje srdce, a i toho by se měl člověk vyvarovat s boží pomocí. Mimo to stáří urychluje i lakomství a lenost, která způsobuje další mnohé nemoci.

Následující kapitola je věnována důstojnosti stáří. „Není potupný, ale slavný a všeliké ctnosti hodný věk starý.“⁷⁴ Starci jsou šediny ozdobou, stejně tak jako je mladým ozdobou jejich síla. Šediny by měly být znamením, že je záhodno se k člověku chovat s úctou. Bůh přikazuje mladým, aby naslouchali starým, jejich autoritě a moudrosti, a jejich šedinám se nevysmívali, naopak k nim vzhlíželi. Bůh starý lidem věnuje

⁷³ Žalanský-Phaëton, Havel, *Knížka o starosti*, Praha 1609, nepaginováno

⁷⁴ Žalanský-Phaëton, Havel, *Knížka o starosti*, Praha 1609, nepaginováno

šedé vlasy jako korunu a je pak i od starců nemoudré se snažit šediny skrývat, například si je barvit olověným hřebenem.

Stařec by se vzhledem ke svému věku měl také chovat, dětinským starcům šediny jako čestná okrasa sloužit nemohou, stejně tak neslušné a nerozumné chování zbavuje starce jeho čestného postavení.

Muži každého věku mají dle Žalanského své místo a svou úlohu ve společnosti, proto píše: „Rada mužům, práce mládencům a modlitby starcům nejvíce přináležejí“.⁷⁵

Na starém člověku se cení se stálost, především stálost ve víře. Tím, kolik času může starý člověk věnovat své duši a náboženskému rozjímání, jsou všechny hříchy ve stáří ještě více opovržením hodné.

Na závěr autor uvádí příklady mnoha ctnostných starých mužů, objevují se zde svatí, biblické postavy a osobnosti „pohanských“ antických filozofů, umělců a vladařů.

V úvodu další kapitoly, která je zaměřená to, čím může být stáří užitečné a dobré, zdůrazňuje autor, že zde píše pouze o vážných a počestných starcích, ne o nepříkladných a mrzutých.

Stáří má podle něj výhody po duševní i tělesné stránce.

Lidé se s věkem stávají ctnostnějšími a rozumnějšími. Skoro ve všech národech jsou starci vážení a podílí se na chodu obce, Žalanský uvádí Spartu, Izrael a Athény. Zdůrazňuje, že i pohané, kteří se z jeho pohledu ve spoustě věcí mýlili, měli jasno v tom, že stáří je nutné ctít.

Dlouhým životem získává člověk prozřetelnost, buduje střídmost a zdrženlivost, získává lepší vhléd do věcí nábožných, a nejen tím pak opatrnost a stálost ve výkonu vysokých funkcí. To vyjadřuje přítomný citát „kmen mladý hojnější, ale starý kmen lepší víno vynáší.“⁷⁶

⁷⁵ *Tamtéž*, nepag.

⁷⁶ Žalanský-Phaëton, Havel, *Knížka o starosti*, Praha 1609, nepaginováno

Moudří staří lidé se nebojí smrti a ztráty pozemského života, protože ví, že je čeká život věčný.

Žalanský však neopomíná ani strasti, se kterými se staří musí potýkat. Dlouhý život a bezbolestné stáří je boží dar, ke kterému má dopomoci i dodržování božích přikázání: „Cti otce svého a matku svou, aby dlouho byl živ na zemi“. Staří by za dar stáří beze strastí měli být vděční.

Ne každý se však tohoto daru dočká, a i mnozí zbožní lidé mají stáří nepříjemné a plné utrpení. Izáka potkalo mnoho let slepoty, různé druhy tělesné sešlosti jsou břemenem pro mnoho starých.

Znepříjemnit poslední roky života může i chování lidí ve starcově okolí. Nejen cizí lidé, ale i vlastní děti stárnoucího často umlčují a odstrkují do pozadí, nedbají jeho rad, moudrosti a zkušeností.

I když se stařec všem ostatním těžkostem vyhne, i tak často zažije a spatří za svůj život mnoho zlých a traumatizujících věcí, které obtěžkají jeho mysl.

Římský filozof Cicero viděl ve stáří čtyři hlavní strasti: člověk již nemůže pracovat, potkávají jej nemoci a slabost těla, stáří člověka zbavuje skoro všech rozkoší, a nakonec jej rmoutí blížící se smrt. Zármutek však není podle Žalanského na místě. Útěchou má být modlitba a prosba Bohu, aby nás v slabosti neopustil.

Šalamouna popisuje strasti stáří barvitě: mraky zatáhnou nebe (zhoršující se zrak), roztřesou se strážci domu (klepající se ruce), nakříví se silní muži (křivé končetiny), zavřou se dveře (ztráta chuti k jídlu), povstane člověk k hlasu ptačímu (nеспavost, lehké spaní). Rozkveté mandlový strom (šedivějící hlava). Stařec může ztratit radost ze života, stát se popudlivým a mrzutým.

Ve stáří tělo jako by už za živa lezlo do země a předčasně páchne hrobem. Žalanský je přirovnává k rozpadajícímu se domu – smrt je přirovnána k vystěhování se před tím, než se ztrouchnivělý dům zřítí. Staré tělo je připodobněno i k městečku. Takové městečko má nízké hradby

a žádné zásoby. Je snadno dobytelné, choulostivé a zranitelné, tak jako tělesná stránka starce.

Ve stáří se tupí smysly a horší se paměť, objevují se duševní nemoci, a to zvláště u těch, kteří v mládí hřešili. Staří lakomci, opilci, chlípníci a starci hněviví, nedůvěřiví, netrpěliví nejdou správným příkladem a nezaslouží si úctu příkladných kmetů.

Doposud ctnostný člověk má především dát pozor, aby se ve stáří nestal lakomým a neobtěžkal svoji duši, která by měla po smrti lehce dojít nebe. Zbožní starci se ve své bídě mohou utěšovat tím, že Bůh ví, čím procházejí a stojí při nich až do konce života. Také tím, že jejich utrpení jim přináší to samé stáří, díky kterému se těší vážnosti a uznání.

V dalším oddílu Žalanský radí, jak si zasloužit od Boha zdraví a energii ve stáří jako Abrahám. Abrahámovo stáří je zde uvedeno za příklad Boží přízně coby klidné, ideální stárnutí. Bůh takové stáří rozdává zřídka i mezi nejpobožnějšími muži. Abrahám ji dostal, aby mohl provést reformu církve, což by se mu nepodařilo, kdyby ve stáří začal být omezován nemocemi a slabostí. I Mojžíš tento dar dostal, aby mohl dlouho zastávat své poslání. Tento dar tedy dostávají šlechtici nebo církevní hodnostáři, kteří své povolání vykonávají dobře, a u kterých je prospěšné, aby toto povolání či poslání osobně vykonávali co nejdéle. Na počátku světa uděloval dar patriarchům, aby mohli rozvinout vznikající řemesla, které by pak předali svým potomkům.

Starci nemohou vyžadovat od Boha dlouhý život, ale pokud je k sobě Bůh volá, poslechnout a zemřít s dobrou a klidnou myslí. Užívání tohoto světa je člověku propůjčeno. I za kratší život by měl být člověk vděčný, neboť život je na světě každým dnem těžší. Dlouhý život znamená více utrpení, proto by měla být poklidná smrt vnímána jako osvobození z tohoto světa a bylo by mrzuté, aby starci ještě lpěli na světě, nebo jej dokonce milovali. I kdyby se člověk snažil bránit, Smrt ovlivnit nelze, smrt se nestará, jak dlouho je člověk živ. Nevysvobodí předčasně ani takové,

kteří si i přejí umřít dříve, když jsou stíženi dlouhodobou nemocí těla či ducha nebo je provází jiná neštěstí.

Následující rozsáhlá část knihy je věnovaná dlouhověkým patriarchům a svatým otcům v historii lidstva před potopou a po potopě.

Adam žil 930 let. Dlouho žil po boku svých potomků a mohl vypovědět vše o stvoření světa, o pádu a napravení lidského pokolení. Mnoho jeho synů a mnoho dalších předpotopních patriarchů se dožilo přes 900 let, včetně Kaina a jeho rodiny, jejíž členové pracovali století na zdokonalování řemesel. Všechny ostatní věkem převýšil Metuzalém, který se podle Bible dožil 969 let. Ačkoliv se členové prvních lidských pokolení dožívali velmi vysokého věku, i přes svou dlouhověkost všichni museli jednou zemřít. Nikdo se také nedožije tisíce let – tisíc let nese obraz dokonalosti, žádný člověk na tomto světě dokonalosti dosáhnout nemůže, té dosáhne až skrze smrt. Adam a jeho potomci zakládali školy a církve, aby zde mohli učit pravému náboženství a založili počátky svobodných umění: astronomie, etiky, dialektiky a rétoriky, a k tomu potřebovali využít celých svých velmi dlouhých životů, které jim Bůh daroval pro tento účel.

Po potopě byl posledními takto dlouhověkými lidmi Noe a jeho syn Šém, po nich se už nikdo nedožil více než pěti set let. Abrahám se dožil 175 roků, jeho syn Izák 180, Jákob 147 let.

S každou generací se věk postupně krátil. S odkazem na písmo sv. Augustýna Žalanský odmítá, že by vysoké věky svatých otců byly důsledkem jiného systému počítání času. Byli údajně tak dlouho živi proto, že svět byl mladší a dokonalejší a s ním i lidé a jejich těla. Lidé také prostě žili a prostě se stravovali. Jejich stravu tvořily kořínky, byliny, ovoce, k pití jen čistá voda. Požívali plody mladé čisté Země před potopou, která ji nenávratně porušila a zkazila. K jejich dlouhověkosti mělo i přispět, že se pozdě ženili a se svými manželkami ulehali střídmě. Žalanský zde znovu opakuje, že chlípnost ničí tělo i ducha, podobně jako další hříchy, například hněvivost a opilství, a zkracuje život. Z obžerství a opilství mělo umírat více

lidí než ranou meče, a proto je zde důkladně zdůrazněna důležitost střídmosti.

Svatí otcové museli mít hodně dětí, aby zaplnili svět, museli žít dlouho, aby vymysleli umění a řemesla. Bůh jim také dopřál dlouhověkost, aby ukázal svou mírnost, spravedlivost a dobrotivost, a aby jim umožnil mít hodně dětí, které pak mohly osídlit do té doby nezalidněnou Zemi.

Postupně se lidský život zkrátil, protože svět se chýlí ke konci. Život zkracují lidské hříchy, které již Bůh nemůže dlouho snášet, Žalanský zde opět mluví o tom, že bezbožnost zkracuje život, pobožnost zas prodlužuje. Pro dlouhý život je zásadní dodržovat přikázání spíše než spoléhat na lékaře, držet se víry a chovat se podle ní. Dnů do života má přidávat i jen bázeň z Bohu.

Žalanský pak odpovídá na otázku, kterou sám sobě a čtenáři pokládá. Pokud tedy toto platí, proč někteří bohabojní umírají brzy a bezbožní a hříšní mohou mít dlouhý a zdravý život? Boží soudy jsou opředené tajemstvím, ale vždy jsou spravedlivé a slouží dobrému účelu. Pokud zemře zbožný člověk brzy, Bůh může mít v úmyslu například ušetřit jej přicházejícího pokušení nebo strastí. Je to tedy v jeho nejlepším zájmu. Brzkou smrt může Bůh přivodit, pokud v člověku najde zalíbení. Takový je pak přenesen a ušetřen světa a jeho hříšných lidí. Také bere ze světa pobožné, aby potrestal hříšníky a přiměl je k pokání a napravení jejich činů.

K mladým Žalanský promlouvá v kapitole, kde jmenuje důvody, proč by si měli starých vážit, a způsoby, jak tak mají činit.

Jako svého otce mají ctít všechny počestné starce, aby naplnili Boží přikázání. Bůh sám ctí starce, obdařuje je šedinami, čímž vyjadřuje svou přízeň. Mladí by tedy měli s obdivem, a ne posměchem hledět na šediny starců. Starci mohou mladé mnoho naučit a dobře poradit s těžkými problémy, protože dlouhými léty nashromáždili moudrost.

Kdo se starým posmívá, ten zase v starosti od jiných posmíván bude. Stařec už má za sebou, v co mladý doufá a k čemu směřuje. Staré

mají ctít, uctivě zdravít, vstávat, když vejdou do místnosti, také od nich vděčně přijímat rady, ponaučení, napomenutí a řídit se jimi. Pokud už stařec není zdravé mysli, je nutno je trpělivě snášet, krýt jejich pochybení a nevhodné výstřednosti. Starce za chyby netrestat, příkře mu nedomlouvat, ale napomínat laskavě jako vlastního otce, staré ženy jako vlastní matku. Kdo ctí počestného starce, samotného Boha, protože právě on mu stáří daroval.

Kapitola o smrti rozvádí správné postoje člověka k smrti a popisuje různé způsoby smrti a jejich příznivost.

Je rychlá a náhlá smrt zlá? Ne vždy. Smrt je hrozná, přijde-li k člověku, který si není jistý svým spasením, nebo dokonce když ho zastihne při hřešení. Takového, jakého Bůh člověka v momentu smrti spatří, takového jej bude soudit. Pobožným smrt náhlá není zlá. Kdo má čisté svědomí, tomu náhlá smrt nemůže uškodit. Pokud věří, bude spasen. Žádná smrt nemůže být zlá, pokud jí předcházel dobrý život. Pro pobožné smrt nemůže být příliš náhlá a překvapivá, protože se na ni neustále chystají, protože jednájí každý den podle Boží vůle. Zlá smrt pochází vždy z hříchu, neboť taková smrt je Boží trest.

Žádat o smrt kvůli utrpení nebo bolesti není samo o sobě nevhodné, ale pokud někdo žádá z netrpělivosti a lenosti, ačkoliv by mohl ještě být prospěšný obci nebo církvi, je to v božích očích jen pokus o zahálku a velmi nepočestné přání.

A proč prosit o delší život? Ne proto, abychom se mohli těšit z lepších zítřků, protože postupem času je na světě jen hůř a hůř. Ani pro zažití více rozkoší, dokonání pomsty ještě před smrtí. Prosit o delší život můžeme, abychom se mohli déle a více učit o Bohu a o vlastním spasení. Člověk také může a měl by se modlit a žádat o dlouhý život pro své bližní, pro členy svého domu, tedy pro manžele, děti, čeládku další a přát ji pobožný a poctivý život. Modlit se za to, aby mohl déle provozovat své zaměstnání, řemesla, umění, a hlavně učení nebeské – pro užitečnou službu obci a církvi člověk může prosit boha o delší život. Také aby měl více

času objevit a poznat své hříchy, aby mohl před smrtí učinit pokání. Pokud se člověk včas polepší, Bůh mu může odpustit. Pokání musí být ale učiněno z lásky k Bohu, ne ze strachu z pekla a jeho muk. Ideální je nenechávat zpytování svědomí na poslední chvíli a hodně se modlit už jako zdravý a mladý člověk, neboť smrtelník nikdy neví, zda se dožije dalšího dne.

Jako závěr díla Žalanský předkládá kapitolu, která je napomenutím mládencům i starcům. Upozorňuje, že doba je zlá a mnoho lidí slouží hříchům. Aby nepřispívali k všeobecnému růstu hříchu, mladí se mají snažit být šlechetnými dětmi své vlasti a svého rodu, ozdobou svých rodičů. Tiší, pokorní, uctíví ke svým starcům. Starcům pak ukládá, aby byli střídmi, vážní a opatrní. Posledním segmentem textu je Žalanským sepsaná příkladná modlitba pro starce, ve které zkráceně znovu opakuje hlavní body textu.

Na rozdíl od mnoha svých současníků Žalanský-Phaëton nepovažuje stáří za nutné zlo, či dokonce něco bídneho a odporného, ale za dar od Boha, kterého je třeba využít a těšit se z něj, dokud trvá. Stáří je zobrazeno jako období rozjímání a přípravy na smrt a následný přechod do věčného života v Ráji. Pro předání této myšlenky využívá mnoho exempel a citátů nejen biblických postav, ale i četných antických osobností, vládců a filozofů.

Závěr

První informace, kterou jsme se mohli z analýz uvedených děl zjistit o reprezentaci stáří v morálkách raného novověku je, že tato reprezentace nebyla příliš častá či rozsáhlá. V drtivé většině děl starý člověk není textem oslovován a působí pouze jako kulisa v příběhu či exemplu. Mnoho textů tohoto žánru se o stáří nezmiňuje vůbec. Výjimku v tomto tvoří Žalanského *Knížka o starosti*, která je stáří a starcům přímo věnována.

Náhled na stáří se mezi texty výrazně liší. Častější je vyobrazení stáří, kdy je v popředí jeho bída, chudoba a utrpení. Tento pohled na pozdní období života se shoduje s materiální a sociální situací mnohých tehdejších starých osob. Stařecké osamělosti dává prostor *Věk člověka*, na rodinné strasti a týrání se snaží upozornit Šimon Lomnický z Budče jak v *Děťnském řápku*, tak v *Naučení mladému hospodáři*. Ale snad nejbídněji popisují starý věk *Třinácte tabulí věku lidského* a *Theatrum mundi minoris*. *Třinácte tabulí* ukazuje čtenáři starce pouze coby osobu čekající na smrt. Náboženská víra zde může a má být útěchou, ale kromě času k rozjímání zde stáří člověku nic pozitivního nepřináší. V bolestech čeká na smrt i stařec, jak jej zobrazuje *Theatrum mundi minoris*. Celé dílo je zaměřeno na strasti a tragédii celého lidského života. Člověk se autoru protiví od novorozeněte až po mrtvolu, ale stáří i zde platí za výjimečně útrpné stádium. Stáří tu definují hlavně nemoci a bolest, která je provází.

Hned v několika dílech se opakuje ideál pobožného starce. Ten většinu svého času věnuje Bohu a modlitbám k němu. Velká část *Knížky o starosti* byla věnována právě vyzdvihováním pobožných starých osob, pro které jsou úkony spojené s vírou hlavním posláním pro zbytek života. Na tomto trávení svých posledních let či měsíců trvá i *Třinácte tabulí*. Bůh zde má poskytovat úlevu od utrpení a vést starého člověka ke smíření.

Stáří v dílech opakovaně získává podobu podle toho, jak na něj nahlíží mladší. Ve *Věku člověka* je stařec vysmíváný. Malé děti pokřikují na kmeta na ulici a ani mezi dospělými se starý muž netěší vážnosti. V *Děťnském řápku* se téma chování ke starším rozebírá podrobněji.

V ilustračních příbězích zde starci trpí v rukou svých dětí, jsou trápeni hladou, zimou, jsou tělesně týráni. Zde je obraz stáří bezbranného, křehkého, o nějž je správné a morální pečovat. Oproti trápení způsobeném vnějšími vlivy, *Knížka o starosti* ukazuje strasti stáří jako důsledek hříchu a očekávatelný následek chyb z minulosti. Naopak pokud se starý člověk chová příkladně, má mu patřit úcta, shovívavost a poslušnost mladých.

Podoba stáří, která je reprezentovaná hlavně ve *Věku člověka* a *Kupidově střele*, je stáří, které je původem hříchu či záminkou pro něj. *Věk člověka* ukazuje čtenáři starce – hříšníky, kteří se stanou na stará kolena krutými, hamižnými a tvrdohlavými. Ti se snaží zbytku svého života využít naplno k získání co nejvíce majetku, a jejich krátící se čas v nich nevbuzuje pokoru, ale pocit naléhavosti a strachu. V *Kupidově střele* vystupují takzvané baby svodnice, zlovolné staré ženy, které využívají viditelnou křehkost stáří a jeho okolím předpokládanou moudrost a dobrotu k tomu, aby zamaskovaly své ďábelské úmysly.

Výrazně se liší reprezentace starých mužů od reprezentace starých žen. Stařeny jsou v textech zmiňovány minimálně, a ve většině zmínek jsou zařazeny do dalších skupin, které definují jejich rodinný stav. Objevují se jako vdovy a staré matky, pokud se o nich autor vůbec zmiňuje. Lomnického baby svodnice v *Kupidově střele* jsou ze všech námi vybraných a analyzovaných textů jedinou výjimkou z tohoto pravidla. Tyto baby za nevinnou tvář skrývají lstivost a svých věkem nabytých zkušeností nevyužívají k dobrým radám, ale k věrohodnému obelhávání mladých žen a mužů, aby je přivedly na cestu hříchu. Mimo tento příklad je stará žena coby samostatná jednotka zmíněna pouze dvakrát v *Knížce o starosti*, kde je zmíněna svatá Anna a jedna nejmenovaná žena trpící duševní nemocí.

Většina reprezentace stáří je tedy věnovaná starým mužům. Ti dostávají vícero různých podob ideálního mravného starce, a naopak starce hříšného a nemravného. Tyto archetypy mají napříč díly mnoho společného. Příkladný stařec má být především zbožný. Pro důstojnou smrt a následný odchod do ráje je nutné odprosit všechny své hříchy

a nepolevovat ve víře ve spasení. Od starců se všeobecně očekává rozvaha, jejíž definici často provází rozdělení činností na mladické a stařecké. Dobrý stařec snáší trpělivě strasti stáří a snaží se odpoutat od světských záležitostí.

Nemravným a nerozumným starcům je v námi analyzovaných dílech připisováno mnoho hříchů a morálních prohřešků. Hněv a závist, které nechají pramenit ze své bídy a svých bolestí, se kterými se nedokáží smířit, smilstvo a chlípnost, kterou si nedovedou odpustit, a která je u starých považována za trapnou a pošetilou. Opilství, obžerství, a hlavně zahálka duše těchto starých mužů také ohrožují, podobně jako lakomství, pokud se starý člověk zarputile drží svých pozemských statků.

Naše zjištění o percepci stáří z vybrané literatury se v mnohém shodují s Van Dülmenovými historickými poznatky, které uvádí v prvním díle své série *Kultura a každodenní život v raném novověku*. Tam se můžeme dočíst, že hlavním poznávacím znamením stáří nebyl kalendářní věk, ale vnější tělesné znaky.⁷⁷ Analýza literárních děl nám ukazuje to samé. I když jsou zažitá léta často zmiňovaná, sama o sobě nemají velkou váhu. Co dělalo v kultuře raného novověku starce starcem, byly především jeho šediny, jeho tělesná omezení a odsun do pozadí veřejného života.

⁷⁷ Van Dülmen, R., *Kultura a každodenní život v raném novověku (16.–18. století)* /I, Praha 1999, s. 207

Anotace

Příjmení a jméno autora: Musilová Lucie

Název katedry a fakulty: Katedra bohemistiky Filozofické fakulty,
Univerzita Palackého v Olomouci

Název diplomové práce: Obraz stáří v morálkách raného novověku

Vedoucí diplomové práce: Mgr. Jana Kolářová, Ph.D.

Počet znaků: 72 147

Počet příloh: 0

Počet titulů použité literatury: 15

Klíčová slova: homiletika, raný novověk, stáří, doba předbělohorská, renesance, česká renesance, humanismus, starší česká literatura

Resumé:

Cílem této práce je analýza vybraných mravoučných literárních děl z českého raného novověku a následné vyhledání a popsání, jak byli v těchto dílech zobrazováni staří lidé a stáří jako koncept. Teoretickou část tvoří kapitoly, které přibližují literárněhistorický kontext zpracovávaných textů. Stručně zde popisujeme období renesance a jejího průběhu v Itálii a na českém území, dále jsme zde zařadili kapitoly o žánru morálně naučné literatury a o soudobém postavení starých lidí v rámci rodin a společnosti. V analytické části jsme postupně ve zvolených textech vyhledali zmínky o stáří a následně tuto tematiku zpracovali a podle zdrojových děl rozdělili do samostatných kapitol. Závěr práce obsahuje shrnutí získaných informací a porovnání obrazů stáří v jednotlivých zpracovaných dílech.

Resumé (English):

In this thesis, we examine how elderly people and old age itself are described in moralities written throughout the early modern age.

The first part of our thesis is theoretical. Here, the reader can find chapters describing main traits of the Renaissance as a time period alongside with the humanism as a cultural phenomenon both in Italy where they originated in, and in the Czech cultural environment. Additionally, we included chapters about the life of the elderly in the early modern age and about the literary genre of moralities. By searching through the individual source texts, we were able to gather examples of the representation of elderly people within the literary genre which were then analysed and thoroughly described.

The subject of our thesis includes every piece of representation of the elderly that is present in the chosen texts. We look for and subsequently work with depictions of elderly in stories, their advice to young people about the righteous and God-honouring ways of treating their elders, advice for elders (such as how to face death), what is the right thing to focus the rest of their life on and opposed to that, what is inappropriate or sinful for an elder to do. Often, we also work with descriptions of poverty, illnesses and other causes of suffering that were usual for the elderly of the early modern age.

Every author and every source text have a chapter dedicated to them. This decision was made to enable the reader to compare individual outlooks of authors and see the similarities in the representation in their books. In the thesis, we created the comparison, located in the final chapter, where we describe the differences and all the most frequently occurring similarities of the representation between individual texts.

Seznam použitých pramenů

LOMNICKÝ Z BUDČE, Šimon, *Dětinský řápek*. In: LOMNICKÝ Z BUDČE, Šimon. *Kupidova střela: Dětinský řápek*. Brno: Atlantis, 2000.

LOMNICKÝ Z BUDČE, Šimon, *Kupidova střela aneb knížka užitečná, v níž se všelijaká chlípnost a zlá bůjnost těla zapovídá a potupuje: a při tom škoda, ohava i pokuta hanebného smilstva, cizoložstva, kteréž se ach nastojte těchto let velmi velice rozmohlo a rozvodnilo, se okazuje*. 3. vyd. Praha: Rudolf Březina, 1921.

LOMNICKÝ Z BUDČE, Šimon. *Krátké naučení mladému hospodáři, kterak by netoliko sám sebe, manželku svou a čeládku, i své všecko hospodářství užitečně spravovati a živnosti svou vésti: ale také jaký by býti, v moudrosti a jiných ctnostech prospívati a čeho se kdy varovati měl*. 5. vyd. Praha: I.L. Kober, 1862.

MOUŘENÍN, Tobiáš, *Věk člověka*. In: MOUŘENÍN, Tobiáš, KOPECKÝ, Milan, ed. *Veršovaná tvorba*. Praha: Academia, 1995.

PAPROCKÝ Z HLOHOL, Bartoloměj, *Třinácte tabulí věku lidského*. In: KOŠTÁLOVÁ, Klára. *Bartoloměj Paprocký z Hlohola Třinácte tabulí věku lidského (edice a komentář)*. Olomouc, 2015. diplomová práce (Mgr.). UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI. Filozofická fakulta.

RVAČOVSKÝ ZE RVAČOVA, Vavřinec Leander, ŠLOSAR, Dušan, ed. *Massopust*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2008.

VODŇANSKÝ Z URAČOVA, Nathanael, MATL, Jiří a Hana BOČKOVÁ, ed. *Theatrum mundi minoris*. Brno: Atlantis, 2001.

ŽALANSKÝ-PHAËTON, Havel, *Knížka o starosti aneb věku sešlém a šedivém*, Praha: Dědicové Jířího černého z Černého Mostu, 1609. In: Google Books [online], [cit. 2020-12-13], Dostupné z: https://play.google.com/store/books/details/Havel_Žalanský_Knjžka_O_Starosti_aneb_wěku_sesslém?id=hntgAAAACAAJ

Seznam použité sekundární literatury

CALVOCORESSI, Peter. *Kdo je kdo v Bibli*. Přeložil Vladimír HANÁK. Praha: Baronet, 1996.

DÜLMEN, Richard van. *Kultura a každodenní život v raném novověku: (16.-18. století)*. Praha: Argo, 1999.

HRABÁK, Josef. *Hlavní proudy v starší české literatuře*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1960.

KOPECKÝ, Milan. *Český humanismus*. Praha: Melantrich, 1988.

LEHÁR, Jan. *Česká literatura od počátků k dnešku*. 2., dopl. vyd. [i.e. 3. vyd.]. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2008.

MACHALA, Lubomír, Josef GALÍK, Erik GILK, et al. *Panorama české literatury*. (1), Do roku 1989. Praha: Knižní klub, 2015.

TOGNER, Milan, *Co je renesanční literatura?* In: Petrů, Eduard, *Vzdálené hlasy, Studie o starší české literatuře*, Olomouc: Votobia, 1996.